

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ У
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
SoO1-M21z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійна програма
Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка)
Баранюк Олена Вадимівна

Керівник:
Опалюк О.М., кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

Рецензент:
Левицький В.Е., кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри логопедії та
спеціальних методик

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	8
1.1. Характеристика художнього сприйняття молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.....	8
1.2. Особливості прояву художнього сприйняття молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку.....	14
Висновки до першого розділу.....	35
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	37
2.1. Методика дослідження рівня сформованості художнього сприйняття у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.....	37
2.2. Аналіз результатів констатувального дослідження.....	41
Висновки до другого розділу.....	69
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СПРИЙНЯТТЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	72
3.1. Корекція художнього сприйняття засобами творів образотворчого мистецтва у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.....	72
3.2. Методичні рекомендації щодо коригування художнього сприйняття учнів з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках малювання.....	78
Висновки до третього розділу.....	81
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ВСТУП

Актуальність теми. Із метою забезпечення оптимальної інтеграції в суспільство дітей з особливими освітніми потребами психолого-педагогічна наука приділяє значну увагу питанням їх освіти, виховання, розвитку й корекції. Дієвим засобом формування особистості, зокрема дитини з інтелектуальними порушеннями, є мистецтво, насамперед, образотворче. Так, використання образотворчої діяльності в роботі з дитиною здійснює корекційний вплив на розвиток її особистості в цілому. У процесі зображення (малювання) бере участь не будь-яка окрема психічна функція, наприклад, сприйняття, пам'ять, увага, мислення тощо, а особистість людини в цілому. На цьому наголошував Л. Виготський, надаючи виключного значення дитячому малюванню не лише як мистецтву, але й як надзвичайно важливому засобу вираження себе, своїх переживань та відчуттів [2].

Аналіз наукових досліджень, що стосуються вивчення корекційного впливу образотворчої діяльності на розвиток художнього сприйняття учнів з інтелектуальними порушеннями, а саме: І. Дмитрієвої, О. Дьячкова, М. Земцової, Ю. Кулагіна, О.Опалюк, М. Ярмаченко, та інших, доводить, що дієвим засобом як формування й розвитку підростаючої особистості, так і корекції психічних процесів, насамперед дітей з особливими освітніми потребами, є мистецтво, зокрема образотворче.

Психолого-педагогічна наука приділяє велику увагу питанням соціального виховання, розвитку і корекції особистості дітей з психофізичними вадами з метою забезпечення їх оптимальної інтеграції в сучасні умови життєдіяльності (І.Д.Бех, В.І.Бондар, О.В.Гаврилов, В.В.Засенко, С.Д.Максименко, С.П.Миронова, В.М.Синьов, В.В.Тарасун, Л.І.Фомічова, О.П.Хохліна, М.К.Шеремет, М.Д.Ярмаченко та ін.). Особливі труднощі в досягненні цієї мети об'єктивно виникають у діяльності спеціальної школи, де навчаються діти зі значним зниженням інтелекту.

Відомо, що дійовим фактором формування особистості є мистецтво, зокрема образотворче (В.Г.Бутенко, О.Н.Дем'янчук, І.А.Зязюн, С.В.Коновець, Б.Т.Ліхачов, Н.Є.Миропольська, Б.М.Неменський, О.М.Опалюк, Г.П.Шевченко,

Б.П.Юсов та ін.). Велике значення художньо-естетичного виховання учнів спеціальних шкіл відзначається у різних галузях дефектологічної науки (О.І.Дьячков, М.І.Земцова, Ю.О.Кулагін, М.Д.Ярмаченко та ін.). Зокрема, важливість запровадження творів образотворчого мистецтва в корекційно-виховний процес спеціальної школи з метою забезпечення розвитку інтелектуальної діяльності та емоційної сфери учнів з інтелектуальними порушеннями, формування їхніх моральних позицій, розширення соціального та естетичного досвіду неодноразово підкреслювали вітчизняні та зарубіжні автори (Г.М.Дульнєв, О.М.Граборов, Т.М.Головіна, К.О.Гордієнко, І.О.Грошенков, Л.В.Занков, І.Г.Єременко, С.О.Калантарова, Е.Г.Кярнер, М.М.Нудельман, Г.М.Плешканівська, І.М.Соловійов, К.В.Щербакова, В.Баудиш, Б.Брьозе та ін.)

Першочергову роль у пізнанні дитиною навколишнього світу відіграє сприйняття. Сприйняття створює конкретну базу для знайомства підростаючої особистості з дійсністю, формування в неї мислення, є необхідною передумовою майбутньої практичної діяльності. Звуження обсягу сприйняття, що характерне для дітей з інтелектуальними порушеннями, істотно впливає на відображення одночасно вдвічі менше об'єктів, ніж у дітей із нормативним розвитком. Як результат дитина з особливими потребами не може цілісно сприйняти ситуацію та послідовно її вивчити. Послідовне сприйняття елементів зображення напротивагу цілісного ускладнює розуміння зв'язків і відношень, перешкоджає осмисленню, а також призводить до виникнення труднощів у засвоєнні предметів [6].

Одним із засобів корекційно-виховного процесу, за допомогою якого розвивається художнє сприйняття дітей з інтелектуальними порушеннями, є образотворче мистецтво. Спираючись на дослідження І.Дмитрієвої, констатуємо, що проблема використання образотворчого мистецтва, як засобу формування й розвитку художнього сприймання учня з особливими потребами не знайшла повного вирішення, тому є актуальною [3].

Залежно від використання тієї чи іншої дії з матеріалом, виділяють наочно-дієві й наочно-образні методики роботи. Зміст спеціальних занять із

корекції й розвитку художнього (зорового) сприйняття молодших школярів з інтелектуальними порушеннями розробляється за умови, що включає: – психолого-педагогічні заходи, спрямовані на розвиток операційної та мотиваційної сторін уявлень; – психолого-педагогічні заходи з навчання молодших школярів з інтелектуальними порушеннями використовувати конкретний функціональний рівень навичок і вмінь у широкій пізнавальній діяльності; – розвиток операційної та функціональної сторін доводить обов'язкове використання в основній частині заняття психолого-педагогічного методу, що спрямований на розвиток аналізу й синтезу сенсорної інформації, яка виникає на основі дії сенсорного та моторного механізмів вищих психічних функцій (мислення, мовлення, пам'яті, уваги) [5].

Результати безпосереднього вивчення стану роботи з творами образотворчого мистецтва свідчать, що у спеціальній школі резерви продуктивного вирішення корекційно-розвивальних та виховних завдань використовуються неповною мірою. Актуальними залишаються питання про особливості сприймання дітей з інтелектуальними порушеннями художніх образів творів живопису, їх розуміння і переживання, методики проведення уроків-бесід з образотворчого мистецтва та відповідної позакласної роботи з метою формування і корекції художнього сприймання школярів з інтелектуальними порушеннями визначають актуальність обраної теми дослідження – “Особливості прояву художнього сприйняття у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.”

Об'єкт дослідження – художньо-естетичне виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Предмет дослідження – корекція художнього сприйняття засобами образотворчого мистецтва у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Мета дослідження – з'ясування рівнів сформованості художнього сприйняття у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку; розробка методики формування художнього сприйняття у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Завдання кваліфікаційної роботи:

1. Уточнити теоретичні основи формування художнього сприйняття учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. Дати характеристику художнього сприйняття молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку та особливості прояву художнього сприйняття молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку.

2. Практично вивчити художнього сприйняття у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

3. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методіку дослідження рівня сформованості художнього сприйняття у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

4. Розробити корекційну програму та методичні рекомендації, щодо сформованості художнього сприйняття засобами творів образотворчого мистецтва у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Методи дослідження. Теоретичні методи: (аналіз філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної літератури). Емпіричні: (спостереження, анкетування, бесіди, аналіз документації). Формуючий педагогічний експеримент; констатуючий і формуючий етапи дослідження; кількісний та якісний аналіз емпіричних даних.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, узагальнення, систематизація наукових досліджень з проблем психології творчості, педагогічної творчості і креативності; емпіричні – взаємооцінювання – для виявлення рівня методичної креативності; спостереження, анкетування – для виявлення ставлення вчителя до своєї професії і рівня методичної компетентності вчителя.

Теоретичне значення дослідити теоретичні основи формування художнього сприйняття учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. Дати характеристику художнього сприйняття молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Розкрити особливості прояву художнього сприйняття молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку.

Практичне значення практичне вивчення художнього сприйняття у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Розробити

методика дослідження рівня сформованості художнього сприйняття у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Розробити програму корекції художнього сприйняття засобами творів образотворчого мистецтва у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Обґрунтувати методичні рекомендації щодо коригування художнього сприйняття учнів з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках малювання методики формування художнього сприйняття у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Експериментальна база дослідження Комунальний заклад "Хотинська спеціальна школа №1" Хотинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №1. Вул. Свято-Покровська, буд.134, м. Хотин, Хотинський район, Чернівецька область.

Апробація результатів дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: За результатами дослідження опубліковано наукову статтю: «Своєрідність сприйняття творів образотворчого мистецтва молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку».

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

1. З віком кількість дітей з кращим рівнем сприйняття зростає, а з низьким, відповідно, зменшується. Це залежить від уміння дітьми схопити головне в картині, відчутти її цілісність і передати всі перераховані ними предмети в спільній єдності, показати їх в середовищі, завдяки якій простежується ставлення дітей до зображуваного матеріалу.

2. Сприйняття, кольору дітьми молодших класів спеціальної школи - це діяльність, в процесі якої відбувається складна взаємодія образних компонентів - образотворчих та словесних.

3. Аналіз мовних та образотворчих реакцій дітей показує, що в процесі художнього сприйняття в учнів молодших класів спеціальної школи з'являється здатність до образного мислення, до активної чуйності на красу та поетичність словесного та художнього образів, які мають яскравий зоровий характер.

4. Розвиток у молодших школярів спеціальних оціночних навичок дозволяє сформувати в них здатність сприймати характери літературних та епічних героїв, прояви оточуючої дійсності шляхом оволодіння колористичними засобами художньої виразності.

5. Поява перших навичок аналізу і трансформації побаченого зображення, а також індивідуальний характер композицій та нестандартне колористичне вирішення, говорять про інтелектуалізацію дитячої творчості, про засвоєння принципу органічної єдності форми та змісту в мистецтві та літературі.

6. Знайомство молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку з традиційним кольоровим образом українського народу активно впливає на формування художнього сприйняття, а також на індивідуальні якості кожної дитини, в процесі творчості допомагає розвинути в дітей емоційну чуйність на твори народного та образотворчого мистецтва.

7. Ефективність запропонованої методики підтверджується зацікавленістю молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку,

які брали участь у експерименті, їх бажанням продовжити освоєння знань, вмінь та навичок в галузі колористичного сприйняття.

Формування художнього сприйняття буде сприяти розширенню уяви дітей про світ, суспільство, духовне багатство людини, красу природи і без сумнівів, знайде відображення в світогляді особистості, яка формується.

8. Образотворче мистецтво, відбиваючи реальну дійсність, виконує суттєві пізнавально-виховні функції, розширює можливості корекції емоційної сфери та інтелектуальної діяльності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, сприяє формуванню у них певних соціально позитивних ціннісних орієнтацій. У результаті аналізу спеціальної психолого-педагогічної літератури і вивчення стану роботи з творами образотворчого мистецтва в практиці спеціальної школи виявлено ряд невирішених проблем у змісті, організації і методиці художньо-естетичного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Перш за все, це стосується питань формування і корекції художнього сприйняття учнів молодших класів, що робить зазначену проблему актуальною для теорії і практики спеціальної педагогіки.

9. При художньому сприйманні творів живопису на тлі загальних закономірностей розвитку школярів із нормальним інтелектом та з порушеннями інтелектуального розвитку виявляються характерні відмінності пізнавальної діяльності й емоційної сфери останніх. Так, інтерес до художніх творів в учнів спеціальної школи має поверховий і нестійкий характер, якість художніх знань характеризується низьким рівнем усвідомленості, міцності, систематизованості і повноти. Недорозвиненість здатності до цілеспрямованого аналізу засобів художньої виразності та розуміння їхнього значення в картині призводить до порушення усвідомлення логічного складу твору і задуму художника. Художній образ сприймається фрагментарно, на предметно-подібному рівні. Оцінка картин характеризується відсутністю адекватної мотивації, базується на встановленні зовнішніх, несуттєвих ознак і зв'язків.

10. Розробка і запровадження відповідних до завдань дослідження критеріїв оцінки та діагностичних процедур дозволила встановити в молодших

школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, чотири рівні розвитку художнього сприймання творів живопису різних жанрів. Для більшості молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку характерні низький і дуже низький рівні. При цьому виявлена певна позитивна вікова динаміка сформованості художнього сприйняття. Однак, ця динаміка являється недостатньою, що багато в чому пов'язано з факторами педагогічного характеру.

11. Сутність розробленої системи роботи з творами образотворчого мистецтва у навчально-виховному процесі спеціальної школи полягає у поетапному формуванні і корекції художнього сприйняття учнів, використанні узгоджених з провідними освітніми, виховними та корекційними цілями кожного етапу змістових особливостей роботи, спеціальних прийомів активізації, упорядкування, спрямування, підкріплення пізнавальної діяльності школярів, виклику і закріплення у них адекватних емоційних реакцій, мотивованих естетичних і моральних суджень-оцінок, розвитку пізнавальної самостійності тощо. Зокрема, доведено можливість оволодіння молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку алгоритмів пізнавальної діяльності у роботі з творами образотворчого мистецтва в напрямку пізнання їх логічної і художньої сутності, вербалізації і аргументації вражень.

У дослідженні визначено критерії відбору творів живопису для роботи з молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку, а саме: реальна виховуюча цінність картини, пов'язана з доступністю її змісту і форми для розуміння; художня цінність картини, яка проявляється у зваженості композиційної структури та чітко визначених зв'язках елементів виразності, що складають логіку твору; наявність у картині можливостей для порівняння її з іншими художніми творами та життєвим досвідом молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

12. В процесі дослідження були вивчені та проаналізовані літературні та методичні матеріали по проблемі розвитку художнього сприйняття у молодших школярів спеціальної школи, а саме:

- підготовлений та поставлений експеримент, а також обґрунтовані можливості використання кольорового образу в формуванні художнього сприйняття на уроках образотворчого мистецтва у молодших школярів спеціальної школи.

У ході дослідження встановлено взаємозв'язок між розумінням художнього образу і характером вияву емоційно-особистісного ставлення до нього. Висловлювання учнів спеціальної школи включали різні мотиви особистісного ставлення, а саме: естетичні (44,7%); моральні (30,2%); патріотичні (16,3%); мотиви, обґрунтовані колірним рішенням твору (38,3%); основною думкою твору (21,6%); життєвим досвідом дітей (14,9%); мрією і його бажаннями (35,4%); Своєрідність емоційно-особистісного ставлення молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку полягає в тому, що більшість з них мотивують свої висновки на основі виділення несуттєвих зв'язків. Емоційно-естетичні реакції виражені дуже слабо і, як правило, обґрунтовані зовнішніми ознаками.

Аналіз і зіставлення результатів експерименту дозволили обґрунтувати чотири узагальнені рівні розвитку художнього сприйняття творів живопису молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку (від високого до дуже низького).

Перший, високий рівень: у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку виявляються логічні зв'язки між зображеними предметами, зміст твору розуміє адекватно задуму художника з опорою на засоби виразності, у назві до картини відбивається розуміння сюжету на основі логічних висновків і узагальнень, емоційно-особистісне ставлення мотивується декількома істотними ознаками і носить адекватний характер.

Другий, середній рівень: молодший школяр з порушеннями інтелектуального розвитку розуміє сюжет картини частково, тому що встановлює неповні чи найпростіші логічні зв'язки між явищами й об'єктами, не може достатньо усвідомити суттєву залежність між ними, у розповідях прагне

переказати побачене, у назві відбиває дії персонажів або предметний склад картини, засоби виразності розуміє частково, емоційно-особистісне ставлення мотивує одним логічним аргументом, при цьому характер мотивування адекватний.

Третій, низький рівень: молодший школяр з порушеннями інтелектуального розвитку пояснює зміст твору на основі несуттєвих зв'язків. Назва не відповідає суті картини. Може виділяти один засіб виразності, однак, не співвідносить його зі змістом. Емоційно-особистісне ставлення мотивує зовнішніми ознаками, при цьому характер мотивування неадекватний.

Четвертий, дуже низький рівень: молодший школяр з порушеннями інтелектуального розвитку обмежується впізнаванням знайомих явищ і об'єктів, зміст твору не розуміє, перелічує окремі предмети, що входять до складу картини, назви дати не може, засобів виразності не виділяє чи виділяє за допомогою дорослого, не співвідносячи його із суттю твору. Емоційно-особистісне ставлення не мотивується, виражається словами “подобається”, “не подобається”.

Наведені дані свідчать, що учні спеціальної школи мають значно нижчі показники розвитку художнього сприйняття творів живопису, ніж учні загальноосвітньої школи. Хоча у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку виявлена певна позитивна вікова динаміка розвитку художнього сприйняття творів живопису, але виражена вона слабо, що пов'язано, на нашу думку, з недостатньою ефективністю педагогічного керівництва пізнавальною діяльністю учнів у процесі художньо-естетичного виховання.

Методика формуючого експерименту передбачала використання таких методів і прийомів педагогічного впливу, які були б стимулом для розвитку інтелектуальної діяльності та емоційної сфери молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку з урахуванням виховних, навчальних і корекційних моментів, закладених у змісті творів образотворчого мистецтва, і

відповідали б вимогам формування особистості школяра як єдиної системи. В експериментальній роботі у єдності реалізувалися такі функції навчально-виховного процесу спеціальної школи, як пізнавальна, корекційно-розвивальна та виховна.

Проведене дослідження не охоплює всього комплексу проблем художньо-естетичного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, які викликають значний науковий і практичний інтерес вивчення впливу розуміння школярами художнього образу творів живопису на розвиток їх образотворчої діяльності й удосконалення якості малюнків, дослідження особливостей сприймання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку різних вікових категорій інших видів та жанрів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Подальші дослідження необхідно спрямувати на створення цілісної системи художньо-естетичного виховання молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку і з'ясування корекційно-виховного ефекту комплексного впливу різних видів мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар В.І. Спеціальне навчання дітей з вадами розумового та сенсорного розвитку : стан і перспективи. Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин : наук.-практ. конф. : зб. матеріалів. Київ, 1994. С. 13-18.
2. Вержиховська О.М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з особливостями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2013. 372с.
3. Вержиховська О.М., Рудзевич І.Л. Теорія і методика виховання дітей в спеціальній школі: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет Імені Івана Огієнко, 2016.292с.
4. Вержиховська О.М. Формування моральних знань в учнів молодших класів допоміжної школи // Дефектологія. 2000. № 2. С. 13-18.
5. Гаврилов О.В., Липа О.В., Ляшенко О.М., Левицький В.Е., Опалюк О.М., Глоба О.П., Данильченко Є.В. Прикладна корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський. ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. 592 с.
6. Гнатюк М. В. Образотворче і декоративно прикладне мистецтво (основи образотворчої грамоти) : навч.- метод. посіб. Ч. 1 / М. В. Гнатюк. Івано-Франківськ : ЯРИНА, 2016. 196 с. : іл.
7. Гуменникова Т.Р. Першооснови моральної культури // Початкова школа. 1995. № 4.С. 14-16.
8. Демченко І. І. Дудник Н. А. Образотворче мистецтво з спеціальною методикою : навчально-методичний посібник / Уклад. І.В. Бабій. Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. 112 с

9. Дмитрієва І. Корекційна спрямованість естетичного виховання в молодших класах допоміжної школи : монографія. Слов'янськ, 2008. 373 с.
10. Дмитрієва І. Корекційні функції естетичного виховання та механізм їх реалізації в старших класах допоміжної школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. Наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка», Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Київ, 2009. 46 с.
11. Дмитрієва І. Омельянович І. Програма для спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей з вадами розумового розвитку (помірна розумова відсталість) [підготовчий, 1-4 класи]. Київ, 2010. 37 с.
12. Еременко И.Г. Олигофренопедагогика. К.: Вища школа, 1985. С. 141- 190.
13. Колупаєва А. Савчук Л. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: науково-методичний посібник. Київ, 2010. Науковий світ, 196 с.
14. Колупаєва А. Проблеми спеціальної освіти дітей з особливими потребами в Україні. Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки: зб. наукових праць Національного педагогічного університету. Київ, 2003. 2, 98-102.
15. Левицький В.Е., Опалюк О.М. Спеціальна методика викладання ручної праці: Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-сервіс», 2013. 160 с.
16. Матвєєва М.П., Миронова С.П. Корекційна робота у системі освіти з вадами розумового розвитку. – Кам'янець-Поділ.: Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2005. 164 с.

17. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навч. посіб.. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2008. 204 с.
18. Миронова С.П., Гаврилов О.В., Ляшенко О.М., Опалюк О.М., Левицький В.Е., Вержиховська О.М. Навчальний посібник. Методика навчання учнів 1-4-х класів спеціальної школи. Кам'янець-Подільський.: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. 312с.
19. Миронова С. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх учителів до корекційної роботи в освітніх закладах для дітей з вадами інтелекту : автореф. дис. на здобуття наук. звання д-ра пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» . Київ, 2007.36 с.
20. Миронова, С. П. Особливості виховання учнів з вадами інтелекту. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна, 2011 (17 (2)), 152-159.
21. Мозолук-Коновалова О. () Корекційна спрямованість образотворчої діяльності дошкільників із синдромом Дауна. Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології: збірник наукових праць / за ред. Т. Сак. Київ, Кафедра, 2011, 6, 98 – 103.
22. Мозолук-Коновалова О. (2013) Формування основ образотворчої діяльності у дошкільників із синдромом Дауна. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наукових праць. Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова, 23, 159 – 161.
23. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / за заг. ред. Г. В.Сухорукової / Г. В. Сухорукова, О. О. Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур. К. Видавничий дім «Слово», 2010. 367 с.

24. Опалюк О.М., Опалюк Т.Л., Лісовий О.І. Образотворче мистецтво зі спеціальною методикою викладання. Навчально - методичний посібник. Кам'янець-Подільський. Медобори-2006, ПП Мошак М.І., 2009. 224с.
25. Опалюк О.М., Опалюк Т.Л., Лісовий О.І. Декоративно- ужиткова робота. Навчально-методичний посібник.- Кам.-Под.: ТОВ «Друк - Сервіс», 2012. 196с.
- 26.27. Опалюк О.М. Лісова Л.І. - Своєрідність художнього сприймання у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць. Вип. 18 / За ред. М.К. Шеремет. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021.188с. 125-138.
28. Опалюк О.М. Особливості використання нетрадиційних технік образотворчого мистецтва на уроках малювання в допоміжній школі. Актуальні питання колекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 7, у 2 т. / За ред. В.М. Синьова, О.В.Гаврилова. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2016. Т.2. 486с. С. 263-273.
29. Сотська Г.І. Теоретичні та методичні засади формування естетичної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2011. Вип. 28. С. 472– 477.
30. Стадненко Н.М., Матвєєва М.П., Обухівська А.І. Нариси з олігофренопсихології / За заг. ред. Н.М. Стадненко – Кам.-Под. держ. пед. університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.
31. Спеціальна психологія. Тексти. Частина І. / За ред. М.П. Матвєєвої, С.П.Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. С. 4-54.

32. Трикоз С. Корекція сенсорного розвитку розумово відсталих дошкільників засобами дидактичних ігор та вправ: дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» . Київ, 2012. 210 с.
33. Турчинська В. Єременко І. Готовність дітей з порушеннями інтелекту до навчання в допоміжній школі. Київ : Освіта, 1991. 101 с.
34. Хохліна О. Особистісний розвиток розумово відсталих молодших школярів у сім'ї. Діти з особливими потребами у початковій школі : поради батькам. Книга 3, Київ, 2006. Наук. світ, 63 – 93.
35. Чеботарьова О. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання дітей з порушеннями інтелекту у спеціальних дошкільних закладах» (програма з трудового виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ. 2012: Полігранд, 112 с.
36. Чеботарьова О. Корекційна спрямованість трудового виховання у спеціальних загальноосвітніх дошкільних закладах для дітей з розумовою відсталістю. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія. Київ, 2012. 17, 265 – 268.
37. Чеботарьова О. Розвиток пізнавальної діяльності дошкільників із розумовою відсталістю засобом конструювання. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія: Соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національного університету імені Ів. Огієнка 2012. Вип. 21, 262 – 268.
38. Чен Н. Нетрадиційні техніки зображення : навчально-методичний посібник. Харків, 2007. Скорпіон, 148 с.